

(JA, VII [1846], s. 297-359; VIII [1846], s. 316-338; IX [1847], s. 134-147) tarafından yayımlanmıştır. Eseri daha sonra Wilhelm Ahlwardt (Gotha 1860) ve Hartwig Derenbourg (Paris 1895, 1905) neşretmiş, M. Emile Amar da *Al-Fakhrî, histoire des dynasties musulmanes depuis la mort de Mahomet jusqu'à la chute du khalfat abbaside de Baghdâd (11-656 de l'hégire = 632-1258 de J.-C.) avec des prolégomènes sur les principes du gouvernement, par Ibn at-Tîqtaqâ* adıyla Fransızca'ya çevirerek metniyle birlikte yayımlamıştır (Archives marocaines, XVI, Paris 1910). *Kitâbü'l-Fahrî* daha sonra birçok defa basılmıştır (Beyrut 1317, 1380/1960; Kahire 1317, 1339, 1927, 1938, 1945; Riyad 1381/1962). Eseri C. E. J. Whitting *Al-Fakhrî: on the Systems of Government and the Moslem Dynasties* adıyla İngilizce'ye (London 1947, 1990), Muhammed Vahid Gülpâyigânî *Târîh-i Fahrî der Âdâb-ı Mülk-dârî ve Devlethâ-yı İslâmî* ismiyle Farsça'ya (Tahran 1350, 1360 hş./1981) ve Muhammed Ca'fer Şah Phulvârevî Urduca'ya (Lahore 1962) tercüme etmiştir.

İbnü't-Tîktakâ'nın 1306-1313 yılları arasında Şiraz'da valilik yapan İzzeddin Abdülâzîz adına bir tarih kitabı yazdığı kaydedilmektedir. Bu eser muhtemelen *Kitâbü'l-Fahrî*'nin üçüncü bir versiyonudur. İbnü'l-Fuvatî onun *Kitâbü'l-Gâyât* adlı bir eserinden daha söz etmektedir (Telhîşu Mecma'î'l-âdâb, IV/2, s. 784).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Fuvatî, *Telhîşu Mecma'î'l-âdâb* (nşr. Mustafa Cevâd), Dimaşk 1963, IV/2, s. 784; İbn Inebe, *Ümdetü't-tâlib* (nşr. M. Hasan Âl-i Tâle-kânî), Necef 1381/1961, s. 180; Makrîzî, *el-Mukaffel-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'la'vî), Beyrut 1407/1987, s. 207-215; Brockelmann, *GAL*, II, 207; *Suppl.*, II, 201; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethul-lah), VI, 283; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihîn fi 'ahdi'l-Moğol ve'l-Türkmân*, Bağdad 1376/1957, I, 131-137; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 967-968; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'elliîn*, XI, 51; J. Kritzeck, "İbn al-Tîqtaqâ and the Fall of Baghdâd", *The World of Islam* (ed. J. Kritzeck - R. B. Winder), New York 1959, s. 159-184; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihîn*, Beyrut 1993, IV, 318-319; S. S., "al-Fakhrî", *JC*, XXIV (1950), s. 226-227; J. A. Boyle, "İbn al-Tîqtaqâ and the Ta'rikh-i Jahân-Gushay of Juvayni", *BSOAS*, XIV (1952), s. 175 vd.; Nâci et-Tikrîfî, "Kitâbü'l-Fahrî fi'l-âdâbî's-sultânîyye li'bni't-Tîktakâ", *el-Mevrid*, XIX/1, Bağdad 1990, s. 56-69; Cl. Huart, "İbnüttîktakâ", *JA*, V/2, s. 874-875; F. Rosenthal, "İbn al-Tîktakâ", *EP* (Fr.), III, 980-981; Muhammed Ali Mevlî, "el-Âdâbü's-sultânîyye", *DMBİ*, I, 161-162; İsmail Aka, "Hindüşah es-Sâhibî", *DİA*, XVIII, 116-117; Charles Melville, "Ebn al-Teqtaqâ", *EIr*, VIII, 58-59.

SABRİ HİZMETLİ

İBNÜ't-TİLMİZ

(ابن التلميز)

Ebû'l-Hasen Hibetullah
b. Sâid b. İbrâhîm
(ö. 560/1165)

Hristiyan Arap hekimi
ve eczacı.

Bağdat'ta köklü bir hristiyan hekim ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Doğum tarihi belli değilse de 560 (1165) yılında doksan dört veya doksan beş yaşında öldüğüne dair verilen bilgilere dayanarak (İbn Ebû Usaybia, s. 355; İbn Kesîr, XII, 250) 465'te (1072-73) doğduğu söylenebilir. Emînüddeve ve Muvaffaku'l-mülk unvanlarıyla anılmakta, fakat daha çok anne tarafından dedesi olan şair-hekim Ebû'l-Ferec Yahyâ b. Tilmîz'e nisbetle İbnü't-Tilmîz olarak tanınmaktadır. Tıp öğrenimini babasından ve devrin diğer tanınmış tabiplerinden gördü; bu arada Süryânîce ve Farsça öğrendi. Meslek hayatının ilk döneminde İran'ın Horasan bölgesine giderek orada uzun yıllar hekimlik yaptıktan sonra Bağdat'a döndü; ölünceye kadar halifelerin özel hekimi ve Bîmâristân-ı Adufî'nin başhekimisi olarak görev yaptı (İbn Ebû Usaybia, s. 349). Halife Müktefî-Liemrillâh (1136-1160), onu ayrıca hekimbaşılığa getirerek Bağdat ve civarındaki hekimleri denetlemekle görevlendirdi. Yıllık gelirinin 20.000 dinar tuttuğu ve bunun hemen tamamını talebe ve muhtaçlara harcadığı söylenir. Bazı kaynaklarda Halife Müstâzî-Biemrillâh zamanında (1170-1180) görev yaptığı belirtiliyorsa da (a.g.e., s. 349; *JA*, V/2, s. 875; *EP* [İng.], III, 956) bu mümkün değildir. Dönemin ünlü filozof ve hekimlerinden Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî'nin nefret ve düşmanlığına mâruz kalan İbnü't-Tilmîz, müreffeh bir hayat yaşamış, tıp alanındaki şöhreti yanında Arap dili ve edebiyatının inceliklerini öğrenerek nazım ve nesirde de başarı göstermiştir. Şiirleri birkaç kaside dışında beyit ve kıta şeklindedir. İbn Ebû Usaybia, onun ünlü bir hekim ve Arap dilinde derin bilgi ve üslûp sahibi bir kimse olduğunu söyleyerek şiirlerinden bolca örnek verir (*Üyünü'l-enbâ*, s. 355-371). Hat sanatına da ilgi duyduğundan ve yazısının güzelliğinden söz eden kaynaklar İbnü't-Tilmîz'i meşhur hattat İbn Mukle ile karşılaştırırlar.

Nestûrî mezhebinden olan İbnü't-Tilmîz Bağdat'taki hristiyan cemaatinin ru-

hanî reisiydi. Bununla birlikte İslâm kültürünü çok iyi özümsemiş, hatta Resûl-i Ekrem'in tıpla ilgili hadisleri üzerine bir de şerh yazmıştı. Tıp ilmine yaptığı katkıları, çok sayıda öğrenci yetiştirmesi ve cömertliği sebebiyle halkın sevgisini kazanan bu ünlü hekim 28 Rebîülevvel 560 (12 Şubat 1165) tarihinde Bağdat'ta öldü. İleri bir yaşta ölmesine rağmen kaynakların onun akli melekelerinden hiçbir şey kaybetmediğini belirtir (İbnü'l-Kıftî, s. 224; İbn Hallikân, VI, 74). Arkasında büyük bir servet ve zengin bir kütüphane bırakmış, kendisi gibi hekim olan ve İslamiyet'i kabul eden oğlunun ölümüyle devlete intikal eden kitapları çeşitli kütüphanelere dağıtılmıştır. İbnü't-Tilmîz'in ölümünden sonra İbn Ebû'l-Hayr el-Mesîhî ve Muvaffakunda İbnü'l-Mitrân gibi ünlü öğrencilerinin çoğu Suriye ve Mısır'a giderek buralarda İslâm tıbbının son gelişme devresini başlatmışlardır.

Eserleri. 1. *el-Akrâbâzîn*. Yirmi bölümden meydana gelmekte olup ilâç formüllerini ihtiva eder. Eserin *Akrâbâzîn el-mûcezz el-Bîmâristânî* adıyla bilinen on üç bölümlük bir özeti, Bîmâristân-ı Adufî'de Sâbûr b. Sehl'in (ö. 255/869) o zamana kadar başvuru kodexinin (*Kitâbü'l-Akrâbâzîn el-kebir*) yerini almıştır; çeşitli nüshaları mevcuttur. 2. *Maqâle el-emîniyye fi'l-faşd*. Kan alma (flebotomi) konusunda on bölümlük bir çalışmadır (Leknev 1890). 3. *Kuve'l-edviyeti'l-müfrede*. Alfabetik olarak hazırlanan eserin en önemli özelliği, ilâç isimlerini Arapça'nın yanı sıra Farsça, Grekçe ve Süryânîce de vermesidir. 4. *Mücerrebât*. Müellifin meslekî tecrübelerinden bahseder ve ilâçların etkilerini açıklar (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 642; *Suppl.*, I, 891). 5. *el-Havâşî 'alâ Kitâbi'l-Kânûn li'bn Sînâ*. Müellif hattı nüshası Los Angeles California Üniversitesi'nin (UCLA) kütüphanesinde kayıtlı olup (MS, Ar. 108) bu nüsha Albert Z. Iskandar tarafından tanıtılmıştır (bk. bibl.).

Müellifin orijinal sayılan bu eserlerinden başka çeşitli hekimlerin kitapları üzerine yazdığı şerh, ihtisar ve hâşiyeleri de şunlardır: *Şerhu İbdâli'l-edviye li-Câlinûs*, *Şerhu Mesâ'ili Huneyn b. İshâk*, *Kitâb Tetimmeti Cevâmî'li-İskenderâniyyîn li-Kitâbi Hileti'l-bür*, *Kitâb İhtîşâru Şerhi Câlinûs li-Kitâbi Taqdîmeti'l-mâ'rife li-İbuqrât*, *Muhtârât min Kitâbi'l-Havî li'r-Râzî*, *İhtiyâru Kitâbi Miskeveyh fi'l-eşribe*, *Şerhu ehadîşî*

İBNÜ't-TİLMİZ

nebeviyye teştemilü 'ale't-tib, Kün-nâş tıbbî, İhtişâru Şerhi Câlînûs li-Kitâbî'l-Fuşûl li-İbûkrât, Tevkî'ât ve mü-râselât (İbn Ebû Usaybia, s. 371). Bunlardan başka *Fihrisü mahtûâtî't-tıbbî'l-İslâmî*'de İbnü't-Tilmîz'e nisbet edilen, fakat klasik kaynaklarda adlarına rastlanmayan yedi eserin daha tanıtımı yapılmaktadır (s. 26-28).

BİBLİYOGRAFYA :

Beyhakî, *Tetimme*, s. 141-142; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIX, 276-282; İbnü'l-Kiftî, *İh-bârü'l-ulemâ'*, s. 222-224; İbn Ebû Usaybia, *Üyûnû'l-enbâ'*, s. 349-371; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, VI, 69-77; İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtaşarı'd-düvel* (nşr. Antûn Sâlihânî), Beyrut 1890, s. 209-210, 239; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Me-sâlik*, IX, 238-243; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 250; Brockelmann, *GAL*, I, 642; *Suppl.*, I, 891; Sarton, *Introduction*, II, 234; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 306-307; Sami Hamarneh, "İbn al-Tilmîdh", *DSB*, XIII, 415-416; Şeşen, *Fihrisü mahtûâtî't-tıbbî'l-İslâmî*, s. 26-28; Kemâl es-Sâmerrâî, *Muhtaşaru târîhi't-tıbbî'l-'Arabî*, Bağdad 1404/1984, I, 587-590; a.mlf., "İbnü't-Tilmîz", *Meusû'atü'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 202-203; Râcî Abbas et-Tikrîti, *İbnü't-Tilmîz eş-Şaydalâ-nî ve kıyemühü'l-ahlâkiyye*, Bağdad 1986, s. 31; C. Avvâd, *Hazâ'inü'l-kütûbi'l-kadîme fi'l-'Irâk*, Beyrut 1406/1986, s. 250-252; Albert Z. Iskandar, "An Autograph of Ibn al-Tilmîdh's Marginal Commentary on Ibn Sînâ's Canon of Medicine", *Le Museon*, XC/1-2, Louvain 1977, s. 177-236; a.mlf., "Another Fragment from the Autograph of Ibn al-Tilmîdh's Marginal Commentary on Ibn Sînâ's Canon of Medicine", *BSOAS*, XLIV (1981), s. 253-261; Max Meyerhof, "İbnü't-Tilmîz", *IA*, V/2, s. 875-876; a.mlf., "İbn al-Tilmîdh", *El'* (İng.), III, 956-957; Ali Refîî, "İbnü't-Tilmîz", *DMBİ*, III, 153-155.

HASAN DOĞRUYOL

İBNÜ't-TÛLÛNÎ

(bk. HASAN et-TÛLÛNÎ).

İBNÜ't-TÛRKMÂNÎ, Alâeddin

(علاء الدين ابن التركماني)

Ebü'l-Hasen Alâüddin Ali
b. Osmân b. İbrâhîm
et-Türkânî el-Mardînî
(ö. 750/1349)

Hanefî kâdilkudâtı,
muhaddis ve müfessir.

683'te (1284) doğdu. Aslen Mardinli olup ailesi Kahire'ye göç ettiği için orada yaşadı. Pek çok âlim yetiştiren ailenin diğer fertleri gibi kendisi de İbnü't-Türkânî diye tanındı. Babası Mısır'ın meşhur Hanefî fakihlerinden olup Muhammed

b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u'l-ke-bîr*'ine şerh yazan bir âlimdir. Kardeşi Tâceddin Ahmed ve onun oğlu Muhammed de ulemâdandı. Oğulları Cemâleddin Abdullah ve İzzeddin Abdülazîz Hanefî fakihî, torunlarından Hammâd b. Abdürrahîm, Zehebî'den icâzet alan bir muhaddistir (Leknevî, s. 123). İbnü't-Türkânî başta babası olmak üzere İbnü'l-Kâsım, Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî, İbnü's-Savvâf, Şehâbeddin el-Muhsinî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. İbrâhîm es-Serûcî ve İbn Kayyim el-Cevziyye'den istifade etmiş; kendisinden de oğullarından başka Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, Zeynüddin el-İrâkî, Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî gibi âlimler ilim öğrenmiştir. Aklî ve naklî ilimlerin pek çoğunu iyi bilen, özellikle Hanefî fıkında otorite sayılan İbnü't-Türkânî hadis, tefsir, kelâm, fıkıh, tasavvuf, tarih, edebiyat, şiir, matematik, ferâiz gibi alanlarda eserler yazmış olmakla birlikte bunların çoğunu tamamlayamamıştır. Şevval 748 (Ocak 1348) tarihinden ölümüne kadar Zeynüddin el-Bistâmî'den boşalan Mısır Hanefî kâdilkudâtılığı görevinde bulundu. Kendisinden sonra bu görev oğlu Cemâleddin Abdullah'a verildi. İbnü't-Türkânî 10 Muharrem 750'de (31 Mart 1349) vefat etti. Sü-yûti bu tarihi 745 (1344) olarak zikretmiştir.

Eserleri. 1. *el-Cevherü (ed-Dürrü)'n-naķi fi'r-reddi 'ale'l-Beyhakî*. Büyük ölçüde Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'sı*na yönelik eleştirilerle bunların tartışılmasının ele alındığı bir şerh olup müellifin Beyhakî'ye yaptığı itirazların bir kısmının yersiz olduğu ifade edilmiştir (Necm Abdurrahman Halef, *eş-Şinâ'atü'l-hadîsiyye*, s. 8, 121, 122). Eser iki cilt halinde Kahire'de (1316, 1329) ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'sı* ile birlikte on cilt olarak Haydarâbâd'da (1344-1357/1925-1938) yayımlanmıştır. Ebû'l-Fazl Feyzürrahman Sevrî, *Reddül-Cevheri'n-naķi fi'r-reddi 'ale'l-Beyhakî li'bni't-Türkânî* adıyla esere bir reddiye yazmıştır. İbn Kutluboğâ, *el-Cevherü'n-naķi'yi Tercî'u (Terşî'u)'l-Cevheri'n-naķi fi'r-red 'ale'l-Beyhakî* isimle ihtisar edip alfabetik olarak düzenlemeye başlamışsa da vefatı üzerine çalışma "mîm" harfinde kalmıştır. Adem Dölek, *İbnü't-Türkânî'nin Beyhakî ile Hadis Sahasındaki İlişkileri* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1992, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). 2. *Behcetü'l-erîb fi beyâni mâ fi Kitâbil-lâhi mine'l-ğarîb (Behcetü'l-e'ârib fedib*

bimâ fi'l-Kur'ân [fi Kitâbillâh] mine'l-ğarîb). Kur'ân-ı Kerîm'deki garîb kelimeleri sûre ve âyetlerin tertibine göre kısaca açıklayan eser Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından yayımlanmıştır (Ürdün 1410/1990). 3. *Tahrîcû eĥâdisi'l-Hidâye*. Burhâneddin el-Merginânî'nin eserindeki hadisleri konu alan kitabın bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Câ-rullah Efendi, nr. 261). Bazı kaynaklarda *et-Tenbîh 'ale'l-eĥâdisi'l-Hidâye (Hu-lâsatü'n-nihâye fi fevâ'idü [kavâ'idü]'l-Hidâye)* adıyla müellife nisbet edilen eser (Brockelmann, *GAL*, II, 64) Mahmûd b. Abdullah b. Saîd el-Hârisî el-Mervezî'ye aittir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2039). 4. *Manzû-me fi'l-kebâ'ir*. Yetmiş kadar büyük günahın sayıldığı eserin bir nüshası Berlin Staatsbibliothek'tedir (nr. 2639, We. 1720). 5. *el-Cevâhirü'l-ferd fi'l-münâzara bey-ne'n-nercis ve'l-verd* (Mektebetü'l-Esed, Şiir, nr. 16734, 13 varak). 6. *el-Munteĥab fi 'ulûmi'l-hadîs (Muhtaşaru 'Ulûmi'l-hadîs)*. İbnü's-Salâh'a ait eserin muhtasarı olup bir nüshası Dimaşk'ta Mektebetü'l-Esed'de (Mustalahu'l-hadîs, nr. 13509, 26 varak), iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 390; Şehid Ali Paşa, nr. 2762, vr. 90^a-115^a) kayıtlıdır. 7. *el-Kifâye fi muhtaşari'l-Hidâye*. Müellif bu eserini *Şerhu'l-Hidâye* adıyla şerhetmeye başlamış, vefatı üzerine yarım kalan çalışma oğlu Cemâleddin Abdullah tarafından tamamlanmıştır. 8. *Muhtaşaru Telĥîşü'l-müteşâbih*. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Telĥîşü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâ-yetü mâ eşkele minhü 'an bevâdiri't-taşĥîf ve'l-vehm* adlı eserinin özetidir. 9. *ed-Dürretü's-seniyye fi'l-'akîdeti's-Sünniyye (Keşfü'z-zunûn*, I, 459). *ed-Dürretü's-seniyye fi'l-Ĥasîdeti's-sîniyye* adıyla da kaydedilmiştir (*Hedîyyetü'l-'ârifin*, I, 720). 10. *Muhtaşaru'l-Muĥaş-şal*. Fahreddin er-Râzî'nin fıkıh usulüne dair eserinin muhtasarıdır (İbn Hacer, IV, 101).

İbnü't-Türkânî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn (min aşĥâbi'l-hadîs)*, *Muhtaşaru Risâleti'l-Kuşeyrî*, *Muĥaddime fi usûli'l-fıĥ*, *el-Mü'telif ve'l-muĥtelif (fi ensâbi'l-'Arab)*, *Muĥaddimât fi'l-fünûn*, *es-Sa'diyye (el-Ma'den) fi usûli'l-fıĥ*. Bursalı Mehmed Tâhir'in İbnü't-Türkânî'ye nisbet ettiği *es-Sünenü's-şagîr* ve *es-Sünenü'l-kebîr* adlı eserler Beyhakî'ye aittir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1007).